

Haremsliv i slutningen af 18. dynasti

Lise Manniche

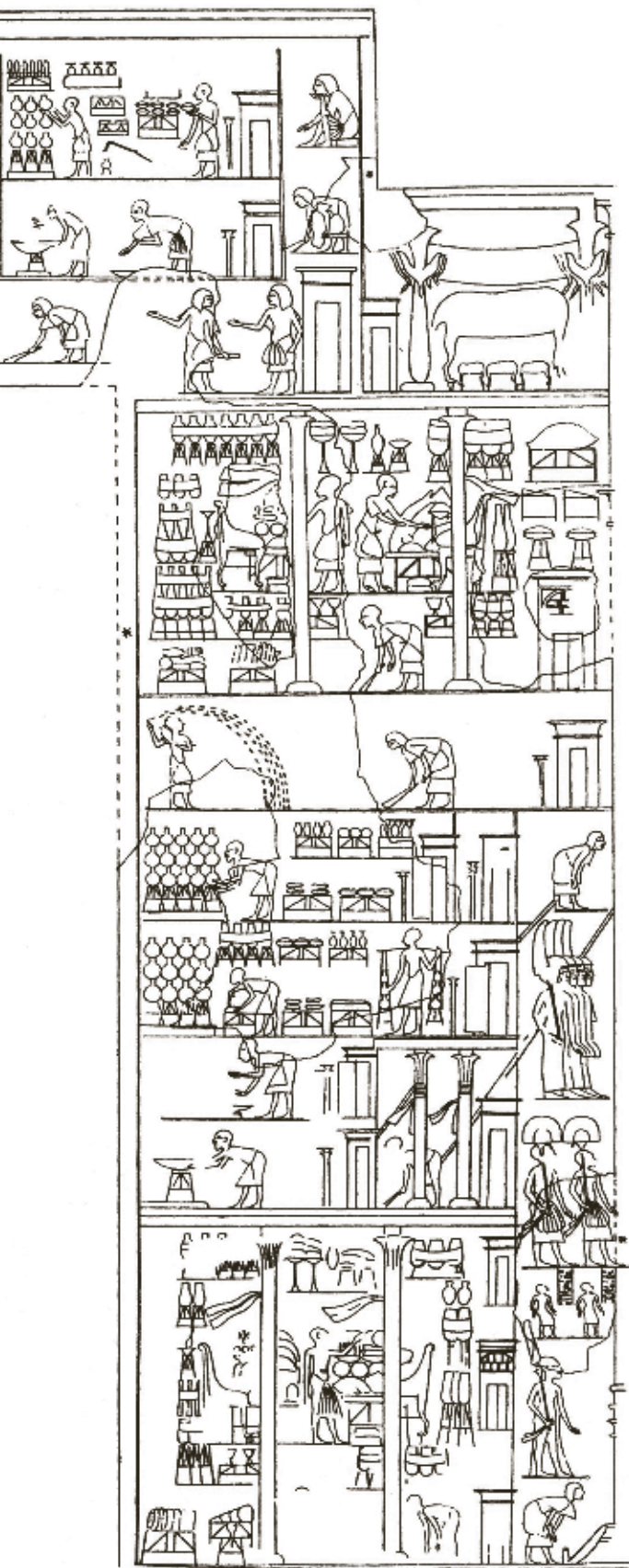
Det kan skyldes skæbnens luner, at der under Amenophis III og hans søn Akhenaten foreligger så mange utvetydige vidnesbyrd i kongeligt regi med seksuelle undertoner, men det afhænger naturligvis af 1) hvad der er blevet formuleret dengang og 2) hvor meget af det, der er bevaret. Amenophis III regerede i næsten 40 år, og der synes at have været en gevaldig aktivitet på mange fronter, både i byggeriet og i billedhuggerværkstederne, der afbildede kongen i over 2000 statuer, som vi kender til i dag. Han fylder simpelthen meget i landskabet (kun matchet af Ramesses II). Og så er der brevene til og fra de to konger, Amenophis III og IV. Her får vi en enestående mulighed for at læse om, hvad der optog den tids statsoverhoveder i deres indbyrdes forhold. En del af brevene drejer sig om menneskehandel på højt plan, dvs. arrangerede ægteskaber, og gennem disse skriftlige forhandlinger får vi et indtryk af, hvem det var, der befolkede et ægyptisk harem, og hvordan forholdene der kan have været [fig. 1]. En ting er sikkert: der har hersket en sand babylonisk sprogforvirring.

I British Museum i London opbevares der en samling lertavler, der ikke umiddelbart syner af meget

[fig. 2]. En af dem, (EA 187),¹ skrevet med kileskrift på akkadisk, er et brev skrevet omkring 1360 f.Kr. til Amenophis IV/Akhenaten af en fyrste ved navn Shatiya i byen Enishasi nordøst for det nuværende Beirut, og som lyder som følger:

Sig til kongen, min herre, min gud, min sol: Budskab fra Shatiya, hersker over Enishasi, din tjener, smudset under kongens fødder, min herre: Jeg falder for kongens fødder, min herre, min gud, min sol 7 gange og 7 gange. Så sandt som jeg er en tro tjener for kongen, min herre, min gud, min sol, på dette sted, og Enishasi er en af kongens, min herres, min guds, min sols byer, vogter jeg kongens, min herres, min guds, min sols sted, hvor jeg er... Og hermed sender jeg min datter til paladset, til kongen, min herre, min gud, min sol.

Det er en følgeskrivelse, pakket ind i høflighedsfraser, som har været med i bagagen hos den embedsmand, der har transporteret prinsessen mange dagsrejser mod syd til Ægypten. Vi kender ikke de nærmere omstændigheder og ved derfor ikke, om det var en uopfordret gave, eller om datteren havde

Fig. 1 Haremsinteriør
 afbildet i Ays grav (fra
 Davies, *Rock Tombs VI*,
 pl. 28).

Fig. 2 Kileskriftbrev (EA
 19) fra Tushratta til
 Amenophis III (foto LM).

stået på den ægyptiske konges ønskeseddel. Vi hører hverken om brudepris, medgift eller komplicerede forhandlinger desangående. Handlingen synes i dette tilfælde ikke at have haft noget økonomisk perspektiv. Overdragelsen af datteren har været en gestus over for den ægyptiske overherre for at stille faderen i et godt lys. Fyrsten har skænket kongen det dyrebareste, han ejede: sit eget kød og blod. Der udtrykkes ikke ønske om en gengældelsesgave.

Denne unge kvinde har været en ud af mange, der rejste afsted mod Ægypten som led i internationale, diplomatiske relationer med tilhørende gaveudveksling. Vi er ganske velinformerede om detaljerne i Amenophis III's og Akhenatens forhandlinger, for den ene halvdel af korrespondancen er bevaret i ruinerne af arkiverne i byen Amarna, som Akhenaten grundlagde i sit 5. regeringsår, og hvortil ældre, men stadig kurant, korrespondance tydeligvis er overflyttet. Deres forgængere har utvivlsomt kommunikeret med mellemøstlige fyrster på samme måde og på modpartens eget sprog, men deres tavler er gået tabt. Vi kender dog til en enkelt sag fra Tuthmosis IV's hånd, for det omtales i et brev (EA 29) til Akhenaten fra kong Tushratta af Mitanni (et område i Mesopotamien), at hans farfar havde henvendt sig til Tushrattas farfar for få en prinsesse sendt til Ægypten, og at hans egen nølen i den aktuelle sag blot var en fortsættelse af en eksisterende tradition. Brudeprisen skulle forhandles i detaljer, og det tog tid dengang.²

Mitanni

Det er i korrespondancen med fyrst Tushratta, at vi har de mest detaljerede oplysninger om, hvad der stod på spil i disse arrangerede ægteskaber mellem fyrstehusene i Amenophis III's regeringstid. De tiltaler hinanden som "min broder", men der har ligget behårde kalkulationer bag.³ Tushrattas far og Amenophis III's far (Tuthmosis IV) var også "brødre". Da Tuthmosis IV gentagne gange havde anmodet om den forømtalte prinsesse fra Mitanni (Tushrattas faster), var det først syvende gang, det lykkedes. Ligeså var det kun under pres, at Tushrattas far gav sin datter Gilukhepa til Amenophis III (i korrespondancen altid omtalt under sit andet navn, Nebmaatra) (EA 29). "På grund af denne kærlighed (mellem de to herskere) gav min far dig min søster", siger Tushratta, som ønsker at fortsætte det gode forhold til det ægyptiske hof. I den anledning sender han et antal heste og stridsvogne og inkluderer betænksomt smykker og parfume til sin søster Gilukhepa (EA 17). Ingen af brevene i den samlede korrespondance er daterede, men de kan anbringes i

en vis logisk, kronologisk rækkefølge. Amenophis III havde fået nys om en særligt attråværdig prinsesse blandt Tushrattas afkom, og han reagerede i meget direkte vendinger: "Send din datter hertil, at hun kan blive min hustru og herskerinde over Ægypten." Tushratta havde svaret: "Naturligvis! Den, som min broder ønskede, viste jeg til Mane (budbringeren fra Ægypten), og han så hende. Da han så hende, priste han hende overmåde. Jeg vil føre hende sikkert til min broders land. Måtte Ishtar og Amon gøre hende til et billede på min broders begær!" Han havde ledsaget sine afsluttende ønsker om venskab med en anmodning om "meget guld", helst ti gange så meget, som hans far havde fået. Han havde planer om at bygge et mausoleum for sin bedstefar og kunne bruge lidt finansiering, og, tilføjer han, det kan samtidig gælde som brudepris. Her kommer vi så til det, som Tushratta egentlig har på hjerte i brevet (EA19, jf. fig. 2): at guldet ikke ganske svarede til forventningerne i mængde og kvalitet. Han gentager sin anmodning og understreger guldets dobbelte formål og forsikrer, at han vil gengælde gaven. "Mit hus er dit hus," siger han faktisk og ledsager sine ord med en liste over de gaver, han medsender i denne omgang (genstande af guld og lapis lazuli, 10 stridsvogne med 10 spand heste) – samt 30 kvinder og mænd. Disse synes at have været domestikker/slaver uden specielle kvalifikationer.

Den mitanniske prinsesse har ikke noget navn i dette brev, men det får hun i det næste fra Tushratta (EA 20). Den ægyptiske budbringer er ankommet for at hente prinsessen, der skal være "Ægyptens herskerinde" – dog ikke dronning, for Amenophis III havde allerede sin førstehustru Teje derhjemme. Tushratta har læst brevet fra Ægypten flere gange og blev meget glad og vil udføre kongens ønsker. "Jeg vil nu, i år, levere min broders hustru, Ægyptens herskerinde, og de vil føre hende til min broder. På den dag vil Ægypten og Mitanni være ét." Der er opstået en forsinkelse mht. fremstillingen af brudegaverne, men det hele kommer om seks måneder. "Måtte Ishtar og Amon gøre hende til et billede på min broders begær," gentager han. "De vil bringe hans hustru til min broder, og når de viser hende til min broder, vil han bemærke dette: hun er blevet ganske moden og [...] Hun er blevet formet ifølge min broders begær. Og endvidere vil min broder bemærke, at den gave, jeg sender som hilsen, er større end nogen tidligere." Der afsluttes med flere kritiske kommentarer om det guld, der var blevet sendt fra Ægypten.

Man må huske, at på det tidspunkt, hvor denne korrespondance cirkulerer, er den ægyptiske konge en (efter den tids forhold) lidt ældre herre, idet han allerede havde siddet på tronen i mere end 36 år.⁴ Ville han nogen sinde få denne skønne prinsesse at se? Og brudegaven? Tushratta sender ham i mellem-tiden en halskæde med ønsket om, at den måtte ligge om hans hals i 100.000 år (EA 21). Det næste brev (EA 22) giver en meget lang og udførlig liste over brudegaverne. “Det er alle disse brudegaver af enhver art, som Tushratta, fyrste over Mitanni, gav til Nebmaatra (Amenophis III), konge over Ægypten, sin broder og sin svigersøn. Han gav dem på samme tid som han gav sin datter Tadukhepa til Ægypten og til Nebmaatra for at blive hans hustru.” Brudegaverne består ud over beholdere med duftende salver og de forventede heste og stridsvogne af store mængder våben og anden krigsudrustning fra sko til vaskefade – så godt som udelukkende udstyr til brug i krigsførelse, som Tushratta har forventet skulle komme i anvendelse i forsvar mod en fælles fjende.

Overdragelsen af Tadukhepa beskrives i et kort, separat brev (EA 23). “Hermed sender jeg hende, og hun er på vej.” Med i følget er en figur af gudinden Ishtar, som Tushratta dog gerne vil sikre sig kommer tilbage igen. Mere interessant er en notits på ægyptisk under teksten: “År 36, 4 måned af ‘vintren’, dag 1. Man (kongen) var i det sydlige palads i Jubelhuset”. Dette kan være datoen for modtagelsen. Det næste brev i sekvensen (EA 24) er meget langt, men desværre noget ødelagt. Yderligere er det som det eneste i arkiverne skrevet på hurritisk, et sprog hvis tydning endnu ikke er fuldkommen. Det rummer diskussion om materielle ting, men også en del om prinsessen, der nu er sendt afsted til det kongelige harem. “Nu har jeg skænket min broders

hustru, og hun er rejst til min broder. Når hun ankommer, vil min broder se hende... og hun kommer til min broder. Hun er dejlig, efter min broders hjerte.” Vi hører om kongens reaktion på modtagelsen af prinsessen, citeret i et senere brev (EA 29) fra Tushratta til Akhenaten: “Da jeg gav min datter, og hun blev bragt frem, og Nebmaatra, din fader, så hende, jublede han. Var der noget, han ikke jublede over? Han jublede virkelig meget! Min broder sagde som følger: ‘Min broder gav sin datter af hele sit hjerte (måske i betydningen ‘i overensstemmelse med aftalen’?). Han gjorde dagen til en festdag for (hele) landet... Han sendte alle mine budbringere hjem, der opholdt sig i de gemakker, der blev indrettet til Tadukhepa, og der var ingen der kom ind, som han ikke gav noget til.”

Tilbage i EA 24 handler det om medgiften, som i hele landets påsyn skal bredes ud foran kongen, og det vil behage kongen. Tushratta nævner sagen om sin søster og listen over hendes medgift, og det samme i bedstefaderens tilfælde. Alt kan dokumenteres, siger han, og Tushrattas er ti gange så meget værd som de tidligere medgifte. Nu følger, ikke uventet, en klage over modydelsen. Han ønsker sig en figur af søsteren og også af datteren i massivt guld (“i smeltet guld”). Således skal han kunne sige: “Denne støbte guldfigur er Tadukhepa, datter af Tushratta, herren over Mitanni, som han gav som hustru til Nebmaatra, herre over Ægypten. Og Nebmaatra lavede en støbt guldfigur og sendte den fuld af kærlighed til Tushratta.” Mod slutningen af det meget lange brev tilføjer Tushratta i en ganske fragmentarisk passage, at “denne min broders hustru, som jeg har givet, hun er ren. Og måtte min broder vide det.” Dette kan næsten kun dreje sig om prinsessens jomfruelighed – en omstændighed, der ellers ikke lægges megen vægt på i ægyptiske kilder.

Fig. 3 Billeder af tributbringere, her i vicekongen Huys grav i Theben (TT 40), illustrerer glimrende, hvordan en sådan procession med brudegaver har set ud, når den nåede frem til den ægyptiske konges palads. Her gælder det gaver fra Syrien til Tutankhamon (LM tegning fra Hay MSS 29851, 369-386).

Vi har også en liste over alt det, Tushratta sendte til Ægypten ved denne lejlighed (EA 25). Så vidt vides har ikke en eneste af disse mange gaver overlevet, men det kunne være interessant at undersøge, om nogle af materialerne kunne have været genanvendt i andre genstande. Tutankhamons gravudstyr ville være et godt sted at lede. Det drejer sig om ørenringe, halskæder, armbånd, ankelringe “til kvinder” og fingerringe samt toiletgenstande af guld og lapis lazuli og andre sten (guldet kunne oprindeligt stamme fra Ægypten, hvorimod lapis’en kom fra Afghanistan). Man må formode, at netop disse genstande har fundet anvendelse blandt beboerne i haremmet, eller at de har smykket dronningen Tejes, Tadukhepas og måske svigerdatteren Nefertitis krop. At bemærke er smykker formet som vindruer eller granatæbler (motiver også kendt i Ægypten), 100 sølvkamme, og drikkekar af form som horn (rhyton) af uroksehorn belagt med sølv og guld og med indlæg af elfenben og lapis lazuli samt flakoner med duftsubstanser. Det har været luksus ud over alle grænser. Man kan forestille sig, at prinsessens ankomst har været imødeset med spænding, da der har været tradition for, at der fulgte materielle goder med. Hvor endte alt dette mon? Korrespondancen er fundet i Amarna, men den kan nemt rumme stadig aktuelle breve, der er blevet flyttet med til byen i Akhenatens år 5.

Dette er det sidste brev fra Tushratta til Amenophis III. Det næste (EA 26) er stilet til hans enke, dronning Teje, med hilsner til Tadukhepa og til dronningens søn (Akhenaten), der åbenbart har sendt forgyldte statuer i stedet for nogen af massivt guld, og det følges op af en skrivelse til Akhenaten selv (EA 27), igen med hilsen og gaver til Tadukhepa. De famøse statuer af purt guld var blevet udført, mens den mitanniske budbringer så på, men er endnu ikke ankommet, og kongens frustration eskalerede i en følgende skrivelse (EA 29). Her slutter korrespondancen med Mitanni.

Arzawa

Amenophis III forhandlede også med fyrsten over Arzawa (i det vestlige Tyrkiet), som ved at knytte et

Fig. 4 To elegante heste føres frem som tribut til den ægyptiske konge (Tuthmosis III eller Amenophis II) i Rekhmiras grav i Theben (TT 100) (foto LM).

familiært bånd med den ægyptiske konge kunne få en allieret i kampen mod en fælles fjende, i dette tilfælde hittitterne (EA 31). “Lad os se den datter, som de vil tilbyde min majestæt til ægte,” skriver Amenophis III indledningsvis. En sæk guld ledsager anmodningen, som så i anden ombæring vil blive fulgt af brudeprisen for datteren. Svaret (EA 32) fra Arzawa lyder: “Hvis du virkelig ønsker min datter, hvordan skulle jeg så undlade at give hende til dig? Jeg giver hende til dig!” Ud fra korrespondancen er det uklart, hvem der havde taget det første skridt, og vi kender heller ikke slutningen på historien. Disse prinsesser ville jo altid have rejst med et følge. En tolk har også været påkrævet, da kvinderne næppe har lært ægyptisk.

Babylonien

Forhandlinger om ægteskab med en prinsesse fra Babylonien er gået mindre gnidningsfrit, og her er der ingen forsikringer om evigt broderskab ud over det mest formelle (EA 1). Amenophis III havde anmodet om en datter af Kadashman-Enlil, som påpeger, at hans søster, skænket af hans fader, allerede er ved det ægyptiske hof, “og ingen har set hende og ved om hun er levende eller død.” Men, påpeger Amenophis III, har du nogensinde sendt en embedsmand hertil, der kunne tale med hende og identificere hende? Hvis han nu talte med hende? De folk,

du sender hertil, er ingenting. Der har ikke været nogen, der kender hende eller var fortrolig med din fader, og som kunne identificere hende. Og angående det at du skriver, at jeg talte med dine budbringere, mens mine hustruer stod samlet omkring mig, og at jeg skulle have sagt "Her er din frue, der står foran dig", og at dine budbringere ikke kendte hende og vidste, om det var din søster, der stod der – hvorfor sender du mig så ikke en embedsmand, der kan fortælle dig sandheden og om din søsters helse, og så kan du tro den, der kommer ind og ser hendes gemak og hendes forhold til kongen? Kadashman-Enlil har også påstået, at den, budbringerne så, måske var datter af en fattig mand, eller en eller anden fra Mitanni, eller måske en fra Ugarit? For kvinden, der stod ved kongens side, havde ikke åbnet munden. Men, svarer kongen, hvis din søster var død, hvorfor skulle jeg så skjule det? Kadashman-Enlil har også hævdet, at i de tilfælde, hvor hans døtre er gift med andre konger, taler budbringerne faktisk med dem og får gaver med hjem. Ja, de er sikkert rige nok, svarer Amenophis III, og dine døtre kan få noget ud af dem til at sende hjem. Men hvad har hun, din søster, der er hos mig? Det er for meget, at du giver dine døtre for at lægge hånd på en klump guld fra dine naboer! Og så nævner du min faders ord uden at citere ham korrekt! Og forresten, tilføjer han, fik budbringerne fine gaver, men løj om dem, da de kom hjem, så derfor har de ikke fået noget denne gang. Og de løj også om at jeg skulle have sagt, at pigen du gav mig ikke var smuk. Brevet slutter med en linie, der tyder på, at Kadashman-Enlil selv har ønsket en pige fra Ægypten, men da han kun sendte en eneste gave, bliver der ikke noget af den sag.

Det ser ud som om budbringeren blev tilbageholdt i Ægypten i seks år, og det eneste, der er kommet fra Ægypten, er 30 *mina* guld, der ligner sølv, i anledning af festivitets, der kunne være Amenophis III's 30-års jubilæum. Prinsessen er blevet kvinde og er klar til at blive gift. Der sendes et nyt brev (EA 3): Send en delegation og hent hende. "Jeg gør ikke som du," siger Kadashman-Enlil, ja, der er endda en invitation til kongen om at komme til house-warming i hans nye palads, og han sender hermed 25 mænd og 25 kvinder fra sin husholdning samt 10 stridsvogne med heste.

Navnet på modtageren af brev EA 4 er gået tabt sammen med de indledende, formelle hilsner, men ærindet kunne evt. kædes sammen med Kadashman-Enlil's ønske om en ægyptisk pige omtalt i EA 1, for den ægyptiske konge havde ifølge dette brev svaret, at "siden tidernes morgen var en datter af en

ægyptisk konge aldrig blevet givet væk til nogen." Han vil vide hvorfor. "Du er konge, du kan gøre som du vil. Hvis du gav en datter, hvem ville i så fald sige noget til det?" Da han fik afslag, havde han derfor skrevet som følger: "Nogen må have voksne døtre, smukke kvinder, der er ledige. Send mig en smuk kvinde, som om det var din datter. Hvem vil sige 'Det er ikke en kongedatter?'" Og har vi ikke diskuteret ægteskabsplaner for dermed at komme tættere på hinanden? fortsætter han. Så hvorfor har du ikke sendt mig bare en eneste kvinde? Skulle jeg af den grund afslå at sende en til dig? Nej, siger han, mine døtre er ledige og jeg vil ikke nægte dig en. Nogle dyr har åbenbart også skulle indgå i transaktionerne, for han fortsætter: "Nu behøver du ikke anerkende børn af min datter, som jeg sender, men send mig de dyr jeg bad om!" Han slutter af med at sætte tingene på spidsen: "Send mere guld, så sender jeg min datter! Hvis ikke det kommer til den aftalte tid, og jeg allerede har afsluttet det arbejde, jeg skulle bruge det til, så kunne du sende mig 3.000 *talenter* guld (omkring 100 ton), og jeg ville sende det tilbage igen, og jeg ville ikke give dig min datter til ægte!"

I EA 5 er vi på sikker grund med brevskriveren, for det er Amenophis III, der sidder og venter på sin babylonske prinsesse. Han har til Kadashman-Enlil's nye palads fået fremstillet kostbare stole, skamler og senge, som han hermed ekspederer. Scenen skifter, og der er sket et generationsskifte i begge lande, for det er hans søn Burra-Buriash, der fortsætter det diplomatiske skriveri med Akhenaten. Et af brevene, dog med huller i teksten, omtaler en babylonsk prinsesse, der var sendt til Ægypten, og Burra-Buriash er kommet med et tilbud om en af sine egne døtre. Der var dog kommet svar om, at den første var død af pest, men tilbuddet om en ny står ved magt. Der "hældes olie over hendes hovede" i vidners nærvær (en symbolsk forlovelsesgestus). Han afventer nu standsmæssig ægyptisk transport for hende (fem stridsvogne er ikke nok), og helst i år! Og send meget guld!

Der har åbenbart bredt sig et rygte om en af de ægyptiske prinsesser, for Burra-Buriash sender en særlig gave til "din datter Mayati" bestående af en halskæde af 1048 stykker lapis lazuli med løfte om mere. Aner man en slet skjult hensigt her? (EA 10). Mayati kunne muligvis være den babylonske version af navnet Meritaten, hvilket åbner interessante perspektiver.⁵ Gaveudvekslingen fortsætter i begge retninger (EA 13-14), men prinsesserne omtales ikke i denne forbindelse.

Andre fremmede kvinder

De førømtalte kvinder var højtstående i deres eget land, særligt udvalgte enkeltpersoner. Sådanne ville typisk rejse til Ægypten med et følge af andre kvinder, der dermed også blev indlemmet i det kongelige harem. Der er dog også eksempler på, at den ægyptiske konge har sendt en budbringer afsted med penge på lommen og en regulær bestilling på smukke kvinder, hvis navn og baggrund var uvæsentlige. EA 369, hvoraf arkivet i Amarna beholdt en kopi, synes forfattet på foranledning af Amenophis III. Ganske vist er det formuleret lidt anderledes end normalt – måske skyldes det en ny skriver? – men da guden Amon nævnes i det, kan afsenderen ikke være nogen anden. Skrivelsen er stilet til en byfyrste/borgmester Milkilu i byen Gazru, der lå lidt nord for det nuværende Jerusalem. Prisen for en kvindelig “kopbærer” var 40 *shekler* sølv. Budbringeren har dog ikke fremmed valuta med, men derimod varer til en værdi af 40 ægyptiske *deben*, en måleenhed, der teoretisk svarede til 91 gram kobber. Da mønter endnu ikke var opfundet, bestod udsendingens betaling derfor af sølv, guld, linnedklædninger, karneol og andre ædle sten samt en stol af ibenholt, alle “fine sager”, som der står. Og så kommer bestillingen: “Send overmåde smukke kvindelige kopbærere uden nogen fejl, at kongen, din herre, kan sige til dig: ‘Dette er glimrende, i overensstemmelse med den bestilling, han sendte dig’.” Og han tilføjer som en afsluttende hilsen: “Vid at kongen er ved god helse som solen, for hans tropper, hans stridsvogne og hans heste har det godt. Amon har sandelig lagt Øvreægypten og Nedreægypten, hvor solen står op og hvor den går ned, under kongens fødder.”

Den samme(?) budbringer Hania/Khania var ude i et lignende ærinde, for vi har en følgeskrivelse (EA 301) fra Shubandu, en borgmester i Palæstina, “til orientering for kongen, min herre, solen fra himlen”, som i ærbødige vendinger omtaler Hantias overbringelse af kongens budskab. Han lyttede opmærksomt og sender hermed 500 okser og 20 piger. Der har således foreligget en bestilling fra den ægyptiske konge om yderligere forsyninger. Hvor-

Fig. 5 Haremsinspektør i procession under Akhenatens jubilæum i Karnak. Luxor Museum (foto LM).

Fig. 6 Anonyme hofkvinder i procession (som fig. 3). Lignende kvinder er afbildet i embedsmændsgravene i Amarna f.eks. i Davies, *Rock Tombs III*, pl. 9.

vidt det drejede sig om egentlig handel eller påtvungen tribut afhænger af kongens modbydelser, som ikke omtales her. Man kan erindre, at hans farfar, Amenophis II, selv havde taget for sig af levantinske kvinder under sit felttog i år 7 (omkring 23 år inden Amenophis III's egen tronbestigelse). Da han vendte hjem til Memfis “med glad hjerte som en sejrrig tyr”, medbragte han bl.a. 323 fyrstedøtre og “270 af de forskellige landes fyrsters kvindelige musikere med deres fornøjelsesinstrumenter af sølv og guld på skuldrene.”⁶ Der har været akut brug for udbygning af haremsafdelingen med yderligere personale [fig. 5].

Nogle af kvinderne er efter kongens død gået i arv til sønnen. Det gælder tydeligvis Tadukhepa, som vi møder igen under Akhenaten, men utvivlsomt også mange af de andre, der kom til i den sidste del af Amenophis III's regeringstid [fig. 6-7]. Sådanne kvinder havde ofte fået et nyt navn efter an-

Fig. 7 Anonyme “prinsesser” i procession (som fig. 3).

Fig. 8 *ksks*-dans. TT 113 fra Ramessidetiden (fra L. Manniche, *Music and Musicians in Ancient Egypt*, London 1991, fig. 30).

komsten, ja nogle har endda fået to. Ægyptiske navne betyder noget, det kan være en hel sætning, der (især for mænds vedkommende) kan udtrykke et politisk eller religiøst tilhørsforhold, eller det kan på en eller anden måde beskrive personen. Det gælder også disse haremskvinder. Der har utvivlsomt hersket et hierarki i denne institution, og de højest rangerende er blevet anstændigt begravet. For lidt over 100 år siden kom der fragmenter af en række krukker i handelen i Luxor og i Cairo, der tydeligvis stammede fra en fællesgrav et eller andet sted på vestbredden af Luxor. Det var den type beholder, som indvoldene blev anbragt i, efter at de var blevet fjernet fra kroppen under balsameringen. De fleste er af kalksten, men enkelte er af alabast. Lunger, mave, tarme og lever blev pakket ned for sig i fire sådanne “kanopekrukker”. På disse krukker kan vi læse ejernes navne. Der er en kongesøn, en prinsesse og en dronning, og så er der en række kvinder, femten ialt, der

Fig. 9 Pige med kattekill (spejlhåndtag). Fra Abusir el-Meleq i Fayum, nu i Berlin (foto LM).

Fig. 9 Trommespiller på salveske. Fra Medinet Gurob(?), nu i Berlin (foto LM).

bærer titlen “kongeligt ornament”, en betegnelse for et seniormedlem af det kongelige harem.⁷ Da sammenhængen er royal og begrænset til det kvindelige køn, er det nærliggende på en eller anden måde at knytte dem til haremmet. Der skal ikke meget fantasi til at forstå, at nogle af disse navne med en vis humor beskriver kvindernes funktion i disse omgivelser. Deres tilnavne står i en vandret tekstlinie under de øvrige hieroglyffer, der som vanligt på sådanne krukker står i lodrette kolonner. Det er højst usædvanligt med en sådan tilføjelse.

Tawosret, som kaldes *t3 š3yt grh m niwt n itn thnt*, “Den med sine mange nætter i den strålende Atens by”

Hati, som kaldes *t3 snt h' n pr itn thnt* “Søsteren der viser sig for/fra den strålende Atens tempel” (“søster” er synonymt med “kæreste”)

Sati, som kaldes *t3 ht m h'rw ni tn thnt* “Den der slår til/flyder over med raseri for den strålende Aten”

Takhat (“Den der viser sig”), som kaldes *kksk r...* “Hun der danser mod...” (*kksk* er en type livlig dans, der ellers kun sjældent høres om [fig. 8])

Hedjti (“Den Lysende”)... (som kaldes) “... den strålende Aten, den store”

Takhat *n t3 iw'yt pr š3 di nh snb* “fra faraos garnison, givet liv og helse”

Disse navne minder om de tilnavne, der gives dronning Teje i år 12 under Akhenaten, hvor hun aflægger besøg i Amarna for at inspicere et tempel bygget specielt til hende. Grupper af mænd(?) hilser hende med råb som “Kha(t)emnefru” (“Hun der viser sig i skønhed”) og *t3 f3(t) pr itm m 3htim* (“hun der løfter Atens hus i Akhetaten”).⁸ Der kan gemme sig erotiske hentydninger her. Aten, solskiven, kom der allerede i Amenophis IIIs regeringstid ekstraordinært fokus på, inden den under sønnen bliver “eneste gud”. Men Aten bruges også som en betegnelse for Amenophis III selv,⁹ og dermed giver navnene mening på et mere jordnært plan.

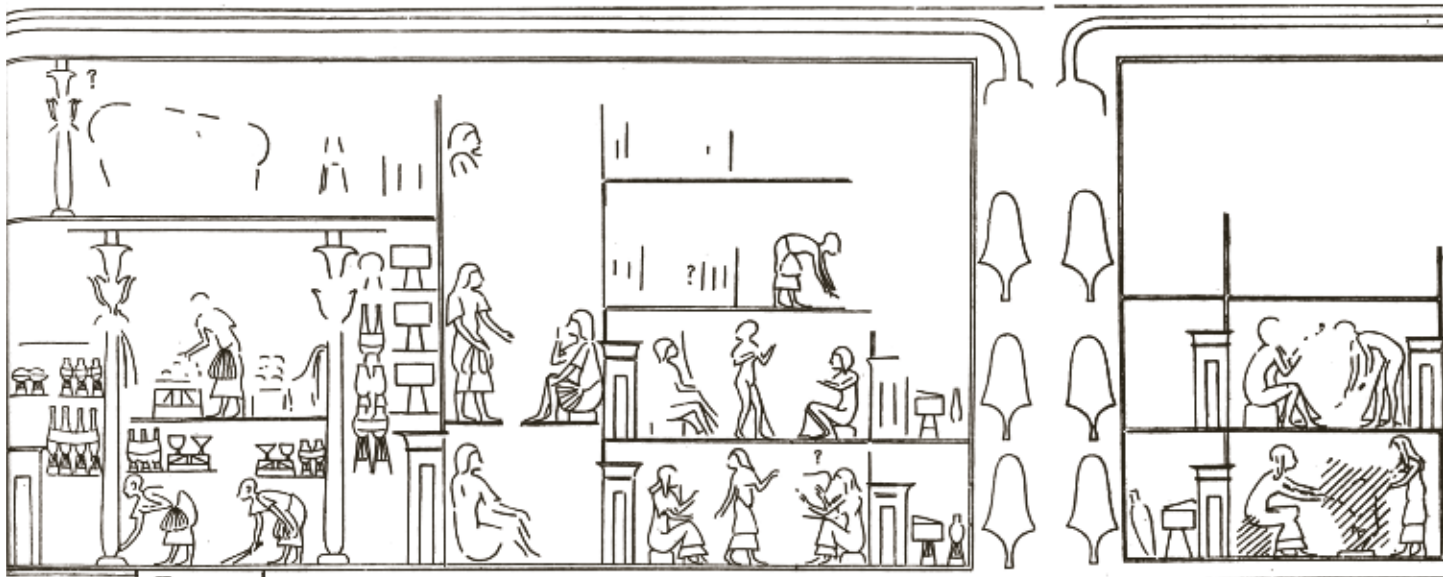
Haremsbygninger

Alle disse kvinder er blevet optaget i det kongelige harem, der har krævet administration og bygninger flere steder i landet. Vi kender fire mulige af dem på denne tid. Som det fremgår af korrespondancen, blev et af brevene modtaget “men vi opholdt os i Jubelpaladset i den sydlige by”, som man ville sige idag. Den sydlige by er uden tvivl Theben. Her havde Amenophis III på vestbredden et ceremonielt jubilæumspalads kombineret med residens, hvoraf fundamenterne står tilbage. Som en rituelt påkrævet del af dette anlæg indgik der en serie rum, der er blevet indentificeret som haremsafdelingen. Beboerne fungerede ikke blot til kongens jordiske forlystelse, men også ved at opretholde kongens psykiske ligevægt til selve universets beståen.¹⁰ Der har dog været både en mere permanent kongelig residens og et regeringspalads på østbredden, som er blevet kaldt “arkæologiske spøgelse”.¹¹ Vi taler om dem, men ved ikke hvor vi skal søge dem, og hvor faciliteterne til de udenlandske prinsesser præcist var placeret, ved vi ikke. Kureren Mani må dog være blevet modtaget i regeringspaladset, hvor kongen udførte sine officielle administrative hverv. Et sådant kan under både Amenophis III og IV have ligget umiddelbart nordvest for Karnaktemplet, dvs. for den 3. pylon.¹²

Fra samme tid stammer et andet anlæg, der netop i disse år er ved at blive udgravet. Det ligger i en ganske attraktiv del af landet: i Medinet Ghurob i udkanten af Fayum-oasen, et område med en stor sø, hvor der tidligere var fortaget intensiv landindvinding og hvor hovedstaden lå i Mellemste Rige. Idag er det her, der vokser alle de blomster og planter, der er grundlaget for Ægyptens parfumeindustri. Men netop i slutningen af Nye Rige, under Amenophis III, lå der et paladsanlæg, der tjente som harem. Der er fundet træstatuetter af smukke kvinder [fig. 9], et enestående hovede også i træ af dronning Teje (nu i Berlin) og forskellige genstande, der drejer sig om kvinders frugtbarhed, såsom lerfigurer af mor og barn på et leje og også (indtil videre) en enkelt Bes-amulet. En salveske fundet i området er smykket med kvinde, der med sin rammetromme og transparente kjole er som trådt ud af et kongeligt harem [fig. 10].

Man kunne med rette spørge, hvorfor der lige præcis på dette sted dukker bosættelse op i slutningen af Nye Rige, når der nu var gået omkring 700(!) år uden ekstraordinære aktiviteter i området – og hvorfor det så i øvrigt tog mere end 1000 år, inden det igen markerede sig, denne gang ved at romerne gjorde det til en centralt sted i deres ægyptiske administration for at skaffe korn til deres opulente middage hjemme i Rom. Det er et palads- og haremsanlæg, der viser spor af at have været i brug i et par hundrede år, og som har været så usynligt, at arkæologerne først fik øje på det for 100 år siden.¹³ Ægypterne tænkte somme tider rent landskabsarkitektonisk i meget store linjer. Anlægget af Akhenatens by i el-Amarna er et eksempel, hvor der kan trækkes præcise linier fra og til forskellige punkter øst og vest for Nilen, og det er muligt, at der også her kan findes en sammenhæng, der ikke er umiddelbart indlysende.

Det tredje anlæg kender vi kun fra en skriftlig kilde, idet vi har en grav, der tilhørte en haremsforvalter under Tutankhamon ved navn Pay og hans

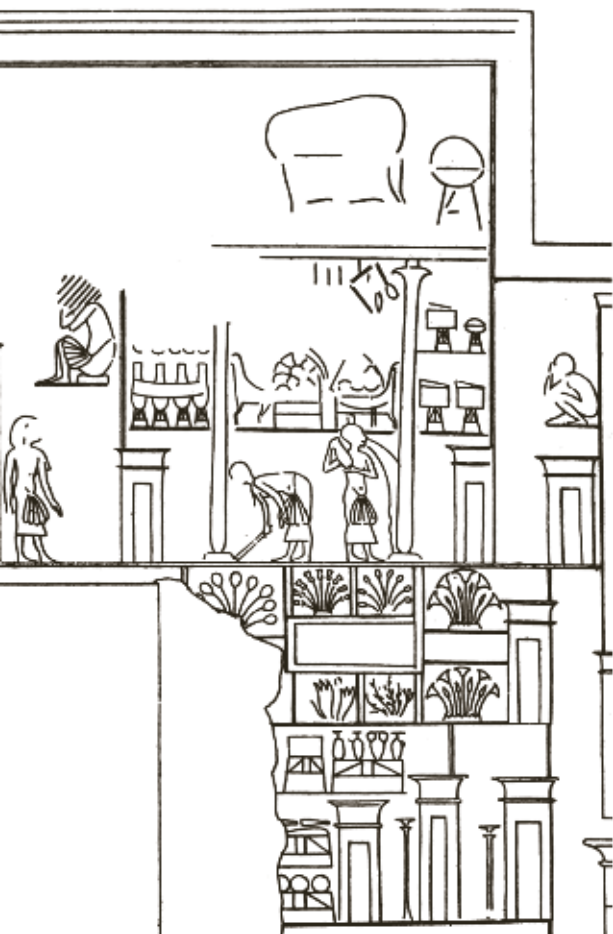
søn Raia, der udfyldte samme funktion. Graven ligger i Sydsakkara, og haremnet, som de i en år-række havde ansvar for, lå i Memfis.¹⁴

Det fjerde anlæg ligger i selve Amarna. Ruinerne af et af paladserne i byen kaldes gerne for “det nordlige harem”, men det hører faktisk hjemme i en sakral sammenhæng.¹⁵ Man ville forvente at finde haremskvarterer tættere på kongens residens i det “nordlige flodpalads”. Relieffer i embedsmandsgravene i byen giver os et kikk ind i et sådant etablissement – når pigerne havde fri.¹⁶ Ejeren af den ene [fig. 1] var Ay, som var “viftebærer på kongens højre side”, kongelig skriver og ansvarlig for de kongelige stalde. Han endte selv med at komme på tronen efter Tutankhamon, så hans indflydelse har været større, end det titlerne umiddelbart afslører. Hans hustru var *wrt hnr*, “haremsforstanderinde”. Arkitektonisk er haremnet delt i to dele adskilt af beplantning med træer. Pigerne afdeling består i begge tilfælde af to højloftede rum med fire tilstødende, mindre rum. Der er påfaldene mange musikinstrumenter i rummene: langhalset lut, bådformet harpe og vinkelharpe, lyre og kæmpelyre – instrumenter hvoraf lyre og lut var indført fra hittitternes land tidligere i dynastiet.¹⁷ Pigerne sidder og spiser eller ordner hinandens hår. Nogle af dem har den ægyptiske korthårsfrisur, hvorimod andre har håret delt i et par lange lokker med en krølle for enden, som vi kender det fra afbildninger af kvinder i Levanten. Dette svarer derfor ganske godt til det multikulturelle billede, vi får i kileskriftbrevene.

Pigerne har grupperet sig efter nationalitet, utvivlsomt fordi de ikke har kunnet tale hinandens sprog. Vi ser kun en del af hele anlægget, og rummene har været fyldt af et kaudervælsk af ægyptisk, babylonisk, akkadisk og hurritisk. To andre embedsmænd afbildede et lignende interiør. Hos Tutu [fig. 11], der som “talerør for alle fremmedlande” formodentlig er identisk med den Tutu, der modtog breve fra fyrst Aziru (EA 158, 164, 167, 169), genfinder vi de samme elementer: mindre rum med mange beboere og domestikker, direkte adgang til en kongelig seng, og skyggefulde træer udenfor.¹⁸ Hos Ahmes [fig. 12], der blandt andet var kgl. forvalter og inspektør for “dobbeltporten” (*imy-r rwt*) er vi tilsyneladende et andet sted i en bygning, der ikke er ulig paladset i Malkata.¹⁹

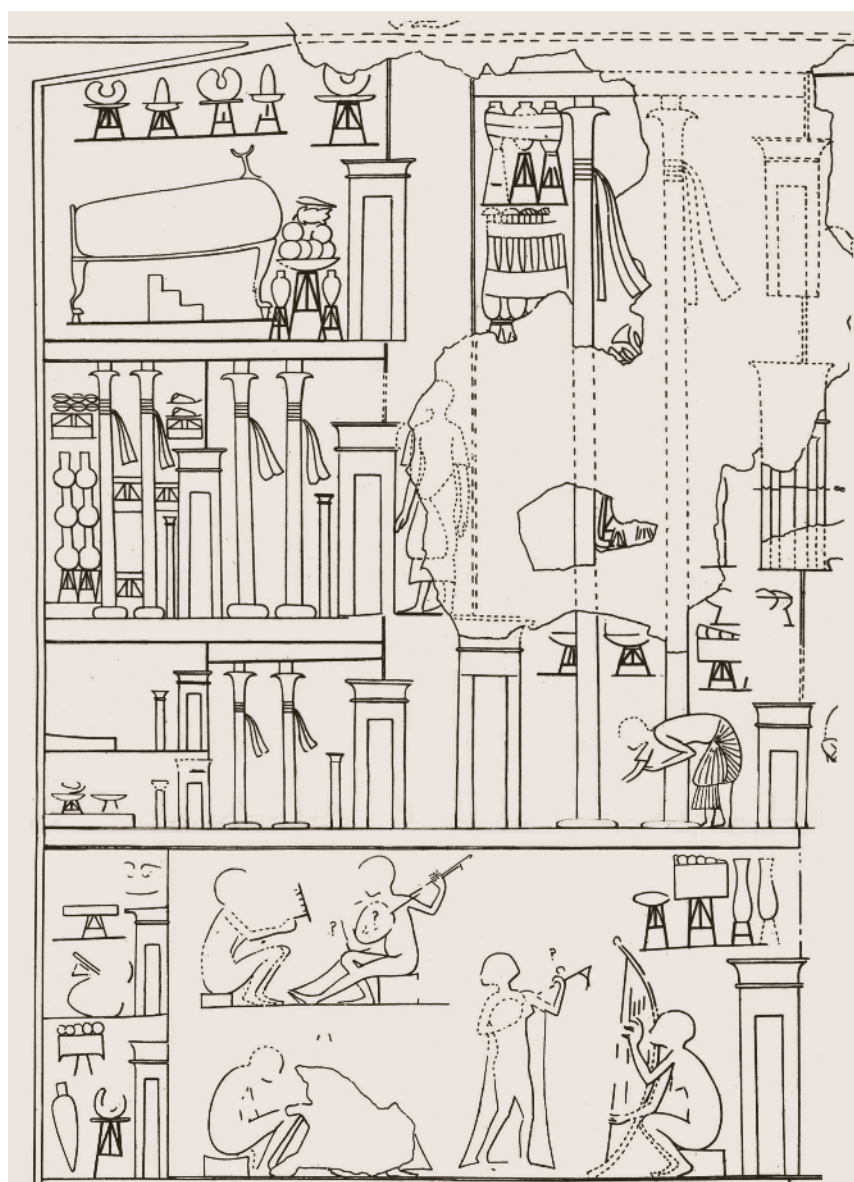
Dørvogtere holder øje med hvem der går og kommer. Andre mænd fejrer gulv, holder vandkrukkerne kølige, dækker bord og sidder selv og spiser. Institutionens egentlige formål afsløres utvetydigt ved, at der er direkte adgang til haremnet fra det kongelige palads. Pigerne er gået ud ad døren, forbi dørvogteren, gennem endnu en dør – og så kom de direkte ind i det kongelige sovegemak, et højloftet rum med taget eller en sengehimmel støttet af søjler udsmykket med fjerkræ (i relief snarere end *in natura*) og tre skamler. En dør giver adgang til resten af paladset, og der er fuldt af domestikker travlt beskæftiget med rengøring og borddækning. I den største sal (nederst i billedet) står kongeparrets troner – tomme.

Fig. 11 Harem i Tutus grav (fra Davies, *Rock Tombs VI*, pl. 17 og 19).

Fig. 12 Harem i Ahmes' grav (fra Davies, *Rock Tombs III*, pl. 33).

Fig. 13 Den royale seng (fra Traunecker, *BSFE* 107, 1986, fig. 11 s.36).

Det kongelige leje er det centrale [fig. 13]. Det, der er foregået her, har ikke været et privat anliggende, men et, der i princippet har været grundlaget for hele landets trivsel. At Akhenaten, og hans forfædre før ham, har delt seng med en hel stribe inden- og udenlandske kvinder har understreget hans universelle kapacitet på mere end det indlysende plan. Men den vigtigste person i dette spil var hans førstehustru, Nefertiti. Trods mange bud på hendes identitet er det ikke ganske klart, hvad denne usædvanlige kvindes baggrund var. En ægyptisk prinsesse, søster eller halvsøster til kongen? Datter af embedsmanden Ay med en ukendt kvinde? Eller kunne hun være identisk med den førømtalte Tadukhepa under et nyt, ægyptisk navn?²⁰ Ays hustru Tiy bærer ud over titlen *menat* ("amme") for Nefertiti også titlen "kongeligt ornament". De udenlandske prinsesser har haft brug for en sådan vejleder, der ikke var "amme" i gængs forstand, men snarere værge og vejleder.²¹ Rammen for dette forhold har været den gamle konges harem, der formodentlig er gået i arv til hans søn. I Akhenatens år 3, omkring syv år efter Tadukhepas ankomst til Ægypten, optræder Nefertiti som "stor kongelig gemalinde".

De to aktører i denne hellige forening, kongen og hans førstehustru, er hovedpersonerne i det vigtigste spil af alle: verdens skabelse. Kongen spiller rollen som det mandlige ophav til alt, solguden, og dronningen er den nødvendige kvindelige stimulans i

skikkelse af gudinden Hathor.²² Det antydes under Amenophis III og hans dronning, og selv under Akhenaten, hvor alle andre guder end Aten holdes i baggrunden i det officielle billedprogram, bærer Nefertiti ikke desto mindre Hathor-symboler såsom kohorn på hovedet og en sistrum i hånden. Vi ser kulissen, det kongelige soveværelse, og i et enkelt tilfælde ser vi endda kongeparret på vej ind eller ud, arm i arm ved siden af sengen. Herinde vil den urgamle skabelsesakt finde sin evige fornyelse.²³

NOTER

- 1 Korrespondancen er oversat fra W. Moran, *The Amarna Letters*, The Johns Hopkins University Press, 1992. Betegnelsen EA+nr. henviser til nummereringen af brevene i denne bog.
- 2 Om beregninger af den tid, postgangen mellem Ægypten og Mitanni tog, se J.R. Harris, 'Amenhotpe 4.s tronfølge', *Papyrus* 25/2, 2005, s.4-11, især s.6.
- 3 Retorikken minder sært om hvad man kan høre i vore dage, f.eks. et brev til Barack Obama fra Muammar Ghaddafi, oplæst i TV 19. marts 2011, samme dag som disse linier blev skrevet.
- 4 De nyeste DNA-analyser af mumien siges at ansætte dens alder til omkring 50 år (*JAMA* 303/7, 2010, s.640), men det er notorisk vanskeligt at aldersbestemme mumier.
- 5 A. Zivie, *La tombe de Maïa, mère nourricière du roi Toutânkhamon et grande du harem*, Toulouse 2009, s.93-94 (om formen), 109-113 (om identifikationen).
- 6 Stele i Memfis *Urk.* IV.1305.
- 7 *hkrt nsw*; juniorer gik under betegnelsen *nfrwt*, se D. O'Connor, 'The king's palace at Malkata and the purpose of the royal harem' i Z. Hawass og J. Wegner (red.), *Millions of Jubilees. Fs David Silverman*, Cairo 2010, II, s.55-80, især s.60-61. Om krukkerne se G. Legrain, 'Fragments de canopes', *ASAE* 4, 1903, s.138-149; 5, 1904, s.139-141.
- 8 Davies, *The Rock Tombs III*, pl. 12, s.8.
- 9 J.R. Harris, 'Aten min fader', *Papyrus* 25/1, 2005, s.21-5.
- 10 O'Connor. 'The king's palace', især s.72. I denne artikel analyseres de fysiske levn af paladset sammenholdt med fremstillingerne i tårnet i Ramesses III's dødetempel, som på glimrende vis illustrerer konceptet.
- 11 D. O'Connor, 'City and palace in New Kingdom Egypt', *Cahier de Recherches de l'Institut de Papyrologie et d'Égyptologie de Lille* 11, 1989, s.73-87 med citatet på s.78.
- 12 O'Connor, 'City and palace', s.79-80.
- 13 B.J. Kemp, 'The Harim-palace at Medinet el-Ghurab', *Zeitschrift für Ägyptische Sprache* 105, 1978, s.122-133. Om Gurob Harem Palace Project se indtil videre www.gurob.org. uk og om tidligere fund W.M.F. Petrie, *Kahun, Gurob and Hawara*, London 1890.
- 14 M. J. Raven, *The Tomb of Pay and Raia at Saqqara* (Egypt Exploration Society Excavation Memoir 74), London 2005.
- 15 O'Connor, 'City and palace', s.85.
- 16 N. de G. Davies, *The Rock Tombs of El Amarna VI*, London 1908, pl. 28.
- 17 Der findes utallige billeder af musicerende kvinder i Amarna-tiden – uden tvivl de samme, der genfindes i det kongelige harem. Se L. Manniche, *Music and Musicians in Ancient Egypt*, London 1991, kap. 6.
- 18 Davies, *The Rock Tombs VI*, pl. 17 og 18.
- 19 Davies, *The Rock Tombs III*, pl. 33, cf. O'Connor, 'The king's palace', s.71.
- 20 J.R. Harris, 'Apropos Nefertiti (1): Hvem var Nefertiti?', *Papyrus* 28/1, 2008, s.12-17.
- 21 Zivie, *op. cit.* s.97 (om andre "ammer"), 107-8 (om Maïas status).
- 22 L. Manniche, 'The cultic significance of the sistrum in the Amarna period', i A. Woods, A. MacFarlane og S. Binder (red.), *Egyptian Culture and Society. Studies in Honour of Naguib Kanawati*, Cairo 2010, II, s.13-26 (lignende men ikke identisk dansk version 'Nefertiti – den smukke med de to systre', i F. Friberg & M. Jørgensen (red.), *Tidernes morgen. På sporet af kulturens kilder i det gamle Mellemøsten*, København 2008, s.128-137).
- 23 C. Traunecker, 'Aménophis IV et Néfertiti. Le couple royal d'après les talatates du IXe pylône de Karnak', *Bulletin de la Société française d'Égyptologie* 107, okt. 1986, s.17-44 (også anvendt i de i n.23 citerede artikler). Jf. også O'Connor, 'The king's palace'.